

Geography between its past and its future

Geografie mezi tím co bylo a bude

Jaroslav VENCÁLEK

Ostravská univerzita, jaroslav.vencalek@osu.cz

Abstract

In all branches of science (including geography), it held that all participants of its development followed not only scientific paradigms, but also other aspects of human knowledge. Analyses were immoderately preferred in geography. Synthesis was considered to be only an automatic procedure of summing of gained analytical information or an intersection of statistically demonstrable relations. At the same time new ways of evolution of places and regions with specific genius loci (regionis) played crucial role in development of regions. Life values of people in the Czech Republic were radically changed in favour of consumption routines. Preferring of materiality and emphasizing of currently existing reality have led to future doubting about accuracy of such way of human perception. One can assume that geography (together with other manifestations of human knowledge) proceed to point of singularity in which radical change of studies of relationship between human and his surroundings will come. Partial parts of world can not exist separately any more. Their interoperability is necessary. Geographers stand before entirely new question at the beginning of the 21th century. How to accept the claim that development of humans' organization leaves marks in countryside and creates its spirit (genius loci, genius regionis). As long as we are willing to accept human cognizance in its entirety, this claim can be considered as a "great concept".

Keywords: fractal, genius loci, genius regionis, great concept.

Klíčová slova: fraktál, genius loci, genius regionis, velká myšlenka

1. Úvodem, aneb historické vědomí jako fenomenální aspekt geografie

Vyspělá Západní civilizace byla dlouho přesvědčena, že tím rozhodujícím aspektem pokroku je růst hmotných statků, k němuž dopomáhá především vědeckotechnický rozvoj. Totální preference konzumních zvyklostí proměnila v posledních dvaceti letech vývoje České republiky zásadním způsobem vnímání životních hodnot jejími obyvateli. Málokdo byť jen připustí, že v samotném preferování materiálna, zvýrazňování momentálně vnímaných existujících krajinných reálií a glorifikování výsledků vědeckého poznání, jsou ukotveny základy budoucího pochybování nad správností tohoto přístupu k životu člověka. Navíc jak dávná, tak i nepřiliš vzdálená minulost názorně dokumentuje situace, kdy pochybování nad momentálně existujícími vývojovými trajektoriemi bylo vnímáno jako nesprávné či dokonce nepřijatelné. Bylo by ale iluzí domnívat se, že v roce 2010 se s uplatňováním obdobných pohledů na krajinnou realitu nesetkáváme. Pouze akceptováním většinového názoru je činěn daný stav přijatelnějším. Platforma pochybností nad novou skutečností jako skutečně nejkreativnějším způsobem komplexně vnímaného vývoje společnosti ale výrazně posiluje.

Lavinovitě se šířící potřeba tvorby nejrůznějších komparací, vedla k neúměrnému tlaku na unifikaci použití komparativních metod, jejichž smyslem bylo zabezpečení dostatku informací o podobnostech a

rozdílnostech ve vývoji regionálně diferencovaných reálií v překotně dynamicky se integrujícím prostředí. Nejde o to, že opatření přijímána v souvislosti s tímto akcentem by byla nesprávná. Jde o to, že funkční a významové proměny světa v jeho dílčích částech již nadále nemohou existovat samy o sobě, ale pouze ve vzájemné součinnosti nejrůzněji vnímaných celoplanetárních komplexů (Ivanička 2009). V geografii došlo k neúměrnému preferování analýz, přičemž na syntézu bylo pohlíženo jako na mechanický akt sčítání získaných analytických informací či průnik statisticky dokazovaných, většinou lineárně prezentovaných vztahů a vazeb. Zdání správnosti těchto přístupů bylo posilováno překotně rostoucím počtem takto produkovaných informací (Vencálek 2008b). Přitom zásadními aspekty vzniku nových struktur byly nové formy evoluce dílčích teritoriích, regionů či lokalit. To neznamená, že by jednotlivé analytické vědy jako např. geomorfologie, klimatologie, socioekonomická geografie či historická geografie se staly nepotřebnými, ale jimi produkované a především izolovaně vnímané poznatky se dostaly do významového stínu jiných, mnohem funkčnějších a tím i celosvětově významnějších témat, např. studium procesů umožňujících fraktálně determinované fungování krajiny.

V každé době byl život vnímán nejen jako dar největší pro přítomnost, ale současně i jako nejvýznamnější vklad pro budoucnost (navíc obohacený o získané zkušenosti). Tento primární aspekt byl po staletí zakódován ve

vědomí biologického druhu *Homo sapiens sapiens*, Masovým působením reklamy byl ale značně devastován. Uváděním výhradně momentálně aktuálních informací o objektech a jevech krajinné sféry je narušována původní funkce historického vědomí, generačně přenášejího poznatky o vzájemném soužití člověka s krajinou.

V jisté paralele lze obdobně vnímat i vývoj geografické vědy. Jako bychom zapomněli, že v krajinné sféře existují jevy na něž nelze dát jednoznačné odpovědi. Proč někde určité postupy vedou k progresivním trajektoriím a v jiných krajinách směřují k destrukčním procesům? Studium dlouhodobých vztahů člověka s krajinou, vedoucí k poznání *genia loci* či *genia regionis*, by mělo tvořit výchozí bázi jakýchkoliv regionálně rozvojových úvah (Vencálek 2008/2009). Dějiny a minulost, přestože mají mnoho společných podob, představují dva rozdílné aspekty. Studium dějin náleží do kompetence především historiků. Studium minulosti míst či regionů ve smyslu vzájemného sepětí člověka s krajinou by ale mělo vytvářet integrální součást poznávání všech sociálně geografických procesů.

2. Geografie ve světle staronové iniciace významu míst

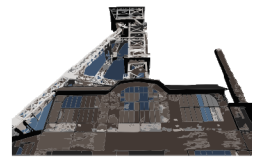
Vyslovujeme-li v roce 2010 přání, aby společenská potřeba geografie nebyla nadále snižována infiltrací geografického obsahu do jiných věd, či naopak falešně prezentovanou nenahraditelností jí samotné, znamená to nalézat odpovědi na otázky, pomoci nichž lze odhalovat nově formulované nosné myšlenky oboru.

Počátkem 20. století rozvíjený holistický filosofický směr upřednostňoval prioritu celku nad částmi. Vznikal jako reakce na silně mechanicky vnímané tendence (tenkrát při studiu fungování biologických systémů), kdy nemohlo být patrně nic jiného přirozenější. Je ale překvapující, že počátkem 21. století, kdy nejrůznější prostorové a společenské integrace nabyly globálních významů, dochází opět, i když ze zcela jiných důvodů, ke snahám vnímat prioritu celku nad dílčími částmi obdobně, jako tomu bylo tenkrát při formování holismu (Vencálek, 2009). Již na několika geografických konferencích jsem citoval slova francouzského válečného pilota a spisovatele Antoine de Saint Exupéryho (1998), který ve svém filosofickém poselství – eseji *Citadele* uvedl: *Mylí se ten, kdo chce vytvářet povrchní pořádek, protože neumí vládnout z dostatečné výšky, aby odhalil chrám. Místo skutečného řádu nastolí pouze četnickou disciplínu, kde všichni táhnou jedním směrem a kráčejí stejným krokem. Budou-li všichni poddaní jeden jako druhý, žádné jednoty jsi nedosáhl, neboť z tisíce totožných pilířů vznikne jen duchaprázdné zrcadlení, ne však chrám. Skutečným řádem je chrám.*

Již delší dobu je v geografické obci zjevná úporná snaha různých struktur po uplatňování nových řídicích postupů podněcujících pracovní týmy k tomu, aby táhly jedním směrem a kráčely stejným krokem. Jako bychom ale zapomněli, slovy Exupéryho, že *ze spousty totožných pilířů vzniká jen pouhé duchaprázdné zrcadlení, nikoliv chrám představující řád*. Ten je totiž v současném integrovaném světě nutno hledat nikoliv v metodicky unifikovaných analytických prezentacích, ale především v systematickém komplexním studiu fraktálů, tvořených jak přírodními a společenskými, tak i obecně lidskými aspekty existence člověka na planetě Zemi. Přitom přirozeným lidským projevům k nimž náležejí např. obavy nebo strach je v geografické vědě věnována minimální pozornost. Zato kvantitativním charakteristikám zobrazujícím změnu ekonomických veličin, demografických hodnot, či jiných aspektů vycházejících z analýz dostupných statistických údajů je věnována pozornost nesrovnatelně vyšší. Zdá se, že opět, jakoby z hlubin času se vynořuje mnohokrát v minulosti vyslovena otázka *Co dělat?* Návrat k tradičnímu badatelskému pochybování a na bázi komplexnějších syntéz věnování pozornosti umění interpretace (nikoliv tvorby přijatelných tvrzení) bude mnohem těžší, než pokračování v produkování překotně rostoucího množství dílčích informací, navíc zpravidla neadekvátně společensky využívaných. Protože tento problém úzce souvisí s novým komplexnějším vnímáním všech společenských procesů (včetně demokracie samotné), lze se domnívat, že výraznější proměna geografické vědy bude souviset až se zřetelnějším prosazováním nových filozofických názorů o úloze sociální evoluce či fungování a významu fraktálně propojených částí Evropy a světa.

3. Geografie ve světle velké myšlenky – génia krajiny.

Ohlížení se zpět do minulosti považují mnozí současníci za něco zcela nepodstatného, okrajového a nedůstojného vědecké pozornosti. A tak mnoho nynějších expertů nedokáže vnímat funkci času jinak, než jako mechanický sled časoměrných jednotek. Parafrazí výroku českého historiografa Františka Palackého, který kdysi prohlásil *Nevnímejme dějiny jako souhrn historických dat, ale jako prostředek mravní výchovy*. se nabízí nově vyjádření podstaty geografického vnímání krajiny *Nevnímejme geografickou realitu místa a prostoru jako souhrny geografických objektů a jevů, ale jako prostředek pochopení širě vnímaného života člověka v krajině*. K tomu je ale zapotřebí krajinu a především v ní zastoupený lidský fenomén vnímat co nejkompaktněji, neboť pouhým rozšiřováním, byť objektivně pravdivých a správných informací, nemusí být naplňována vize o mravnějším bytí. Je škoda, že princip vzájemnosti vnitřního prostředí člověka (*inscape*) a jeho vnějšího krajinného rámce (*landscape*) se při geografickém vnímání krajiny prakticky výrazněji neuplatňuje (Cílek 2002). Geografové pracují sice s pojmem *noosféry*

(psychosociální sféra člověka), bohužel ale většinou v zúženém pojetí ve smyslu lidského myšlení. Lidské vědomí ale zahrnuje plejádu dalších aspektů (např. emoce, vůli, temperament, fantazii, sebeprojekci člověka). Nejen jednotlivci, ale i skupiny, komunity či civilizační kultury proto vždy chápali konkrétní krajinnou realitu poněkud rozdílně.

Nabízí se proto otázka. Lze aspekt genia místa (krajiny) vnímat jako velkou myšlenku geografie 21. století? Vyjděme z předpokladu, že velká (nosná) myšlenka představuje zobecněné tvrzení, které vyslovuje podstatný princip zkoumaných zákonitostí daného oboru, že slouží jako koncepční východisko pro studium daných jevů, že se zabývá takovými zákonitostmi oboru, které se netýkají jen izolovaných jevů, ale umožňují přenášet porozumění i novým situacím, na jiná témata využitelná v nových kontextech. Pak velká myšlenka tvoří zároveň jakýsi svorník pro určitou oblast vědeckých oborů při jejímž studiu je třeba zabývat se řadou pojmů a faktů, obírat se mnoha konkrétními informacemi, studovat názory a argumentaci různých stran. Proto velká myšlenka bývá často „mezioborová“. Studium genia místa či krajiny se o všechny tyto aspekty opírá.

4. Závěr

Jak vnímat na prahu 21. století tvrzení, že vývoj organizace společnosti zanechává v krajině stopy a vytváří její duši (genius loci, genius regionis)? Pokud jsme ochotni akceptovat lidské vědomí v jeho celistvosti, v komplementárnosti dílčích mentálních procesů majících proměnlivou úroveň objektivitu a subjektivitu, pak tato myšlenka má podobu „velké myšlenky“. Potom ale máme-li dlouhodobě postupovat kupředu, pak se nemůžeme bezhlavě řídit vpřed či alibisticky plnit pouhé příkazy druhých, ale je nezbytné stále se otáčet, kontrolovat svá rozhodnutí a podle charakteru zjištěných zpětných vazeb provádět korekce. Vědomým otáčením se zpět, při uvědomování si kontinuity vlastní existence se můžeme účinně vystříhat odcizení, vykořenění či ztráty identity. Komu ale dnes chybí ztráta identity? Nechci tvrdit, že nikomu, protože by to nebylo pravdivé, ale jen málokdo bude souhlasit s tím, že se jedná o stěžejní krajinný rozvojový fenomén. Přitom ztrátou relativně pevného výchozího místa (v širším kontextu

území, kolektivu, sociální komunity) snadno podléháme bezbřehému, ničím nekontrolovatelnému těkání. Vracet se, znamená prožívat na stejných místech stále nové objevování postupně se proměňujících obrazů naší reality, znovu poznávat druhé a o něco více jim porozumět. Vracet se, neznamená přešlapovat na místě, ale prohlubováním svého vztahu k minulosti se posunovat kupředu, stávat se lepším (Vencálek 2008a). Intenzivně prožívat a vracet se, znamená nalézat inspiraci k dalšímu bytí.

Použité zdroje

- CÍLEK, V. (2002): Krajiny vnitřní a vnější. Dokořán, Praha, 232 s.
- EXUPÉRY, A., S. (1998): Citadela. Vyšehrad, Praha, 304 s.
- IVANIČKA, K. (2006): Globalistka/Poznávanie a riešenie problémov súčasného sveta. Iura Edition, Bratislava, 286 s.
- IVANIČKA, K. a kolektiv (2009): Kreativita, invenci, inovácia/Stimulátory rastu, prosperity a trvalej udržiteľnosti SR. Ekonom, Bratislava, 362 s.
- VENCÁLEK, J. (2006): Paradox nadbytku a nedostatku regionálního vnímání krajiny. Geografická revue UMB Banská Bystrica, 2, č. 2, s. 742-747.
- VENCÁLEK, J. (2008a): Vracet se do minulosti neznamená přešlapovat na místě. In: Krejčí, V., Malach, J. (ed.): 55. výročí vysokoškolského vzdělávání učitelů na severní Moravě a ve Slezsku. Ostravská univerzita, Ostrava, s. 100-102.
- VENCÁLEK, J. (2008b): Genius loci jako postmoderní aspekt tvorby krajinných syntéz. Geografická revue UMB Banská Bystrica, 4, č. 2, s. 123-130.
- VENCÁLEK, J. (2008/2009): Genius loci. Geografické rozhledy/časopis pro další vzdělávání v geografii, 18, č. 4, s. 4-5.
- VENCÁLEK, J. (2009): Od genia loci k vizím o regionálním rozvoji. Scientific skript UMB Banská Bystrica, č. 8, s.165-172.

Adresa autora:

Jaroslav Vencálek
Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje
Přírodovědecká fakulta
Ostravská univerzita v Ostravě
Kranichova 8
710 00 Ostrava – Slezská Ostrava
jaroslav.vencalek@osu.cz